

Kinderopvang: een springplank naar een betere toekomst

Overwegingen voor het nieuwe kabinet

19 september 2024

Kinderopvang: een springplank naar een betere toekomst

Overwegingen voor het nieuwe kabinet

Inhoud

1) Samenvatting	3
2) Kinderopvang op weg naar volwassenheid	6
3) Uitgangspunt 1: Bereikbaar voor alle kinderen	9
4) Uitgangspunt 2: Hoge kwaliteit	14
5) Uitgangspunt 3: Verantwoorde uitvoering en verantwoorde groei van de vraag	17

1) Samenvatting

Het Hoofdlijnenakkoord van BBB, PVV, NSC en VVD formuleert beleidsvoornemens voor de verdere ontwikkeling van kinderopvang. Kabinet Schoof I heeft het Hoofdlijnenakkoord onlangs in het regeerprogramma uitgewerkt en verwerkt in de Miljoenennota. In onderhavig advies – het eerste van de Kinderopvangraad, een onafhankelijk, breed samengesteld adviesorgaan – geeft de Raad het nieuwe kabinet overwegingen mee bij de verdere uitwerking van de plannen rondom de kinderopvang.

Kinderopvang heeft twee nevensgeschikte doelen: het stimuleren van de arbeidsparticipatie en het bijdragen aan de ontwikkeling van kinderen. Beide doelen zijn inmiddels stevig verankerd in het Nederlandse beleid, maar de nieuwe kabinetsvoorstellen vragen om een nadere uitwerking van drie belangrijke uitgangspunten voor het kinderopvangstelsel. Het gaat daarbij om kinderopvang:

- 1) die bereikbaar is voor álle kinderen;
- 2) waarvan de kwaliteit hoog is; en
- 3) waarvan uitvoering en groei op verantwoorde wijze geschieden.

Dit advies betreft een advies op hoofdlijnen. De Kinderopvangraad geeft op enkele afzonderlijke onderdelen op een later moment diepgaander advies.

Uitgangspunt 1: Bereikbaar voor alle kinderen

- Laat de arbeidseis uit de Wet kinderopvang vallen.
Kinderopvang moet er zijn voor alle kinderen van nul tot dertien jaar. Kinderopvang is goed voor kansengelijkheid en stimuleert burgerschapsvorming. Het laten vallen van de arbeidseis draagt ook bij aan de uitvoerbaarheid en vereenvoudiging van het stelsel. Het maakt integratie van verschillende regelingen (zoals voorschoolse educatie, School & Omgeving, kinderopvang, sociaal medische indicatie, SMI) mogelijk.
- Let op betaalbaarheid.
Kinderopvang moet goed betaalbaar zijn voor álle ouders. Kinderopvang betaalbaar houden voor modale en lagere inkomen is een forse opgave. Dat vergt nadrukkelijk aandacht in de uitwerking van het nieuwe stelsel. Drie reguleringsopties zijn een nader onderzoek waard: prijsregulering, een hogere vaste voet met een inkomensafhankelijke bijdrage of differentiatie in de maximum uurprijs. Vooralsnog lijkt optie twee het eenvoudigst en snelst uitvoerbaar.

Uitgangspunt 2: Hoge kwaliteit

Kinderopvang is goed voor de ontwikkeling van kinderen, mits van hoge kwaliteit.

- Kwaliteit kent meerdere dimensies: structurele kwaliteit, proceskwaliteit, curriculumkwaliteit en de kwaliteit van het systeem op macroniveau. Goed kinderopvangbeleid moet al deze dimensies raken.
- Kinderopvang kan door de groepsgerichte werkwijze een belangrijke rol vervullen in het streven naar een inclusieve en diverse maatschappij. Inclusie en diversiteit behoeven meer aandacht en de juiste randvoorwaarden. Dat betekent ook meer investeren in samenwerking met partners als onderwijs, welzijn en jeugdhulp en in een verdere professionalisering van medewerkers.

Uitgangspunt 3: Verantwoorde uitvoering en verantwoorde groei

Het nieuwe stelsel moet goed uitvoerbaar zijn voor ouders, kinderopvangorganisaties en de uitvoerder. De verwachte groei moet goed gestuurd worden.

- Het Hoofdlijnenakkoord kiest voor financiering direct aan de kinderopvangorganisaties. Dat kan als er enkele aanvullende zaken rond gegevensuitwisseling en debiteurenrisico worden geregeld.
- Om de groei beheersbaar en uitvoerbaar te houden is het verstandig om de kinderopvang éérst toegankelijk te maken voor álle kinderen voordat gewerkt wordt aan de betere betaalbaarheid voor ouders.
- Leg de stip op de horizon collectief vast en maak de weg daarnaar toe adaptief, zodat de sector de nieuwe vraag in behapbare stappen aan kan en de toegankelijkheid voor ouders kan borgen. De kinderopvangsector heeft behoefte aan een langetermijnperspectief.

2) Kinderopvang op weg naar volwassenheid

De kinderopvang is een sector die volwassen aan het worden is. De kinderopvang heeft zich de afgelopen decennia ontwikkeld van een kleine niche-speler tot een onmisbare voorziening voor ouders én (de ontwikkeling van) kinderen. Kinderopvang sluit steeds beter aan op wat kinderen nodig hebben. De ontwikkeling van de sector is nog in volle gang. Het Hoofdlijnenakkoord en het regeerprogramma geven daarvoor een aantal richtinggevende uitspraken.

Met dit advies geeft de Kinderopvangraad¹ het nieuwe kabinet overwegingen mee bij de verdere uitwerking van de plannen rondom de kinderopvang uit het Hoofdlijnenakkoord en het regeerprogramma. Het advies geeft leden van de Tweede Kamer en alle stakeholders tevens input voor het debat hierover. Het advies poogt inzichten opgedaan in de loop der jaren, inzichten uit onderzoeken, ervaringen uit de praktijk en de beleidsmatige en maatschappelijke discussies te verbinden.

De kinderopvang heeft twee nevensgeschikte doelen: het stimuleren van de arbeidsparticipatie en het bijdragen aan de ontwikkeling van kinderen. Deze doelen worden breed onderschreven, maar de weg naar een optimale invulling is lang en complex. Dit advies schetst contouren van die weg.

De context waarbinnen die weg gevonden moet worden, is recent ingrijpend veranderd. De kinderopvangtoeslagaffaire heeft een enorme impact gehad op ouders en kinderen en heeft het denken over (de complexiteit van) de uitvoering het kinderopvangstelsel sterk beïnvloed. De personele tekorten in allerlei sectoren benadrukken aan de ene kant het belang van kinderopvang als arbeidsmarktinstrument. Aan de andere kant heeft ook de kinderopvang te maken met personeelstekorten met als resultaat soms lange wachtlijsten. Kinderopvang wordt ook steeds meer in verband gebracht met kansengelijkheid en burgerschapsvorming. Kinderopvang wordt meer en meer gezien als goed voor de ontwikkeling van kinderen en als een instelling om sociale tegenstellingen te verzachten en de kansen van kinderen te vergroten. Kortom: als een springplank naar een betere toekomst.

Kinderopvang in cijfers

Kinderopvang is inmiddels een niet meer weg te denken sector met ruim 1 miljoen kinderen² (ter vergelijking het primair onderwijs heeft 1,5 miljoen kinderen³) waar rond de 6 miljard euro in omgaat⁴. Het Rijk geeft 4,6 miljard uit aan kinderopvangtoeslag ten behoeve van zo'n 600.000 huishoudens. 69% van die kosten wordt betaald uit collectieve middelen (de Rijksoverheid betaalt 44%, werkgevers betalen 25%), ouders

betalen 31%.⁵ Er werken zo'n 132.000 medewerkers in de kinderopvang⁶ op ruim 17.000 locaties van zo'n 2.500 organisaties⁷. Een substantiële sector dus.

Hoofdlijnenakkoord

Het Hoofdlijnenakkoord 2024–2028 *Hoop, lef en trots* van PVV, VVD, NSC en BBB⁸ zegt over kinderopvang: "De stelselherziening kinderopvang (bijna gratis voor werkende ouders en overheveling naar instellingen) wordt doorgezet." Met doorzetten wordt verwezen naar de plannen van het vorige kabinet⁹, die als volgt luiden: "In stappen verhogen we de vergoeding van de kinderopvang tot 95% voor werkende ouders. De toeslag wordt daarnaast direct uitgekeerd aan kinderopvanginstellingen zodat ouders niet meer worden geconfronteerd met hoge terugvorderingen. Ouders betalen alleen nog een kleine eigen bijdrage."¹⁰ Later is dat percentage opgehoogd naar 96%. Op 13 september 2024 heeft het kabinet de uitwerking van het Hoofdlijnenakkoord in het regeerprogramma gepresenteerd. Daarin lezen we dit: "Het kabinet vervangt de kinderopvangtoeslag door een nieuw stelsel van financiering. Er komt een hoge inkomensafhankelijke vergoeding voor alle werkende ouders. De overheid betaalt de vergoeding rechtstreeks aan kinderopvangorganisaties. In het nieuwe stelsel vorderen we niet meer terug bij ouders."¹¹ De Miljoenennota verwerkt dit.¹²

Het Hoofdlijnenakkoord geeft ook aan dat de maximale uurprijs in 2026 eenmalig niet geïndexeerd wordt. De nieuwe bewindspersonen hebben het Hoofdlijnenakkoord in een regeerprogramma en in de Miljoenennota uitgewerkt. Wij geven hun graag overwegingen mee die relevant kunnen zijn bij de verdere uitwerking van de voornemens. In de kern betreft het hier drie grote thema's: de kinderopvang moet voor alle kinderen bereikbaar worden (en dat betekent iets voor de financiering en de beschikbaarheid), de kwaliteit moet hoog zijn (en dat betekent ook iets voor de wijze waarop de kinderopvang in de toekomst georganiseerd wordt) en het verdere traject van ontwikkeling en groei van de kinderopvang moet verantwoord plaatsvinden (dat is een harde randvoorwaarde voor de eerste twee thema's). Deze thema's worden in dit advies verder uitgewerkt.

Kinderopvangraad

De Kinderopvangraad is in april 2024 opgericht en is een onafhankelijk, breed samengesteld, adviesorgaan met wortels in de praktijk, de wetenschap en het beleid. Voor u ligt het eerste advies van deze Kinderopvangraad. De Kinderopvangraad richt zich op erkenning, herkenning en borging van de waarde van kinderopvang voor alle kinderen van nul tot dertien jaar; kwalitatief hoogstaande en toegankelijke kinderopvang voor alle kinderen. Meer informatie over de Kinderopvangraad en de samenstelling ervan is te vinden op www.kinderopvangraad.nl.

Meer weten?

www.kinderopvangraad.nl

3) Uitgangspunt 1: Bereikbaar voor alle kinderen

Kinderopvang zou voor alle kinderen toegankelijk moeten zijn. Dat is inmiddels een breed gedragen maatschappelijke opvatting. Zo adviseerde de Sociaal Economische Raad (SER) in 'Een kansrijke start voor alle kinderen' uit 2021 om kinderopvang breed toegankelijk te maken. De sectorpartijen onderschrijven deze doestelling ook in hun Kinderopvangakkoord.¹³

Het belang van brede toegankelijkheid betreft allereerst de kinderen zelf. Kwalitatief goede voorzieningen voor kinderen (dagopvang, buitenschoolse opvang, gastouderopvang, peuteropvang en voorschoolse educatie) leveren een positieve bijdrage aan hun ontwikkeling. Investeren in kinderen loont, zo blijkt uit nationaal en internationaal onderzoek.¹⁴ Kinderopvang kan vooral een positief effect hebben op de cognitieve ontwikkeling van kinderen die een relatief hoog risico hebben om een taal- en/of een ontwikkelingsachterstand op te lopen.¹⁵ De baten van kinderopvang voor deze groep zijn daarom groot: opvang van goede kwaliteit kan de ontwikkeling van deze kinderen stimuleren en de achterstanden (deels) compenseren. Daarnaast is er een positief effect aangetoond op de sociaal-emotionele ontwikkeling van alle kinderen,¹⁶ in het bijzonder vanaf de leeftijd van twee jaar.

Samen opgroeien is leerzaam voor alle kinderen en goed voor de samenleving. Buitenschoolse opvang (bso) zorgt ook voor positieve effecten op de brede talentontwikkeling en het verminderen van achterstanden bij schoolgaande kinderen. Onderzoek wijst op het belang van die andere talenten (denk aan creatief, sportief, technologisch, sociaal, organisatorisch, ondernemerschap), naast het aanleren van schoolse vaardigheden; samenwerking tussen onderwijs en kinderopvang kan bijdragen aan de breedte van die talentontwikkeling.¹⁷ Voor alle kinderen toegankelijke buitenschoolse opvang maakt dat mogelijk. Studies laten positieve effecten zien van deze brede ontwikkeling op sociaal-emotioneel vlak, schoolprestaties en vooral op de betrokkenheid bij het leren (geïnteresseerd blijven om verder te leren).¹⁸

Het algemeen toegankelijk maken van kinderopvang voor alle kinderen betekent dat de arbeidseis in de Wet kinderopvang komt te vervallen. Dit heeft twee andere belangrijke bijkomende voordelen. Door het laten vallen van de eis dat beide ouders moeten werken¹⁹, wordt de uitvoering aanmerkelijk eenvoudiger. Het wordt eenvoudiger voor burger en uitvoerder omdat de arbeidseis niet gecontroleerd hoeft te worden. Dat scheelt de uitvoerder 295 tot 500 fte.²⁰ Het vermindert tegelijkertijd de onzekerheid bij ouders ("telt deze activiteit wel als werk?") en het financiële risico bij de aanbieders. Een steekproefsgewijze controle ondervangt dit ten dele, maar kost

de uitvoerder nog steeds tijd en leidt ook tot onzekerheid bij ouders. Algemene toegankelijkheid verlaagt bovendien de drempel voor niet-werkende ouders om actief deel te gaan nemen aan de maatschappij of toe te treden tot de arbeidsmarkt. Nu is het niet hebben van kinderopvang juist een drempel om te solliciteren en een baan te accepteren.

Het laten vallen van de arbeidseis binnen het stelsel zoals het Hoofdlijnenakkoord dat formuleert, kost volgens de vorige Minister 500 miljoen²¹. Dit bedrag gaat ervanuit dat er geen maximering van het aantal dagen per week plaatsvindt. Wordt er wel gemaximeerd en vervalt de arbeidseis voor (bijvoorbeeld) twee dagen (0-4 jaar) en twee dagdelen (4-12 jaar) per week, dan dalen de kosten tot 300 à 400 miljoen. Het loslaten van de arbeidseis leidt tot besparingen in de uitvoering (het – steekproefsgewijs- controleren beperkt zich dan tot ouders die meer dan twee dagen / dagdelen kinderopvang vragen). Verder kan het schrappen van de arbeidseis deels gefinancierd worden door het samenvoegen van de budgetten voor kinderopvang met die voor voorschoolse educatie en School & Omgeving (waarbij het Rijk als het ware de basisplek ‘inkoopt’ en gemeenten budget overhouden voor flankerend beleid²²). Samenvoegen maakt een einde aan het segregerende karakter van deze regelingen. Als (gedeeltelijk) alternatief zou voor ouders van baby’s ook gekozen kunnen worden voor een langer betaald ouderschapsverlof²³ met voordelen voor ouder en het jonge kind. De opvang van baby’s is door de grote personele inzet bovendien een dure vorm van opvang.

Betaalbaar voor alle ouders

Toegankelijkheid gaat ook over betaalbaarheid. Het Hoofdlijnenakkoord geeft werkende ouders recht op een inkomensafhankelijke vergoeding van 96%. Het regeerprogramma noemt dit percentage niet. Bij een inkomensafhankelijke vergoeding van 96%, betekent het dat de kosten van kinderopvang voor midden en hoge inkomens sterk dalen. Voor lage inkomens blijft de vergoeding op papier gelijk: de lage inkomens krijgen nu en straks een vergoeding van 96% van de maximale uurprijs. De praktijk is echter ingewikkelder. Wanneer voor iedereen 96% van de rekening wordt vergoed, kunnen aanbieders van kinderopvang hun uurtarief relatief eenvoudig verhogen tot ver bóven de door de overheid vergoede maximum uurprijs, zonder dat dit leidt tot vraaguitval bij de midden- en hoge en inkomens. Voor de lage inkomens wordt de kinderopvang dan juist duurder.²⁴ Dat de lage inkomens meer moeten gaan betalen is ongewenst, omdat dit ertoe zal leiden dat zij minder gebruik zullen gaan maken van de kinderopvang. En juist kinderen uit gezinnen met een lagere sociaaleconomische status profiteren van kinderopvang.²⁵ De betaalbaarheid van kinderopvang voor de laagste inkomens komt nog meer onder druk te staan, mocht het kabinet – op een later moment – besluiten het vergoedingspercentage lager vast te stellen dan op 96%.

Bijna gratis kinderopvang voor ouders vereist verdere regulering in de huidige hybride markt. Drie reguleringsopties zijn een nader onderzoek waard.

- 1) Invoering van bijna gratis kinderopvang gekoppeld aan prijsregulering om de toegankelijkheid voor de lage inkomens te waarborgen²⁶.
- 2) Geen (bijna) gratis kinderopvang, maar wel veel goedkopere kinderopvang, door het verhogen van de huidige vaste voet van 33% naar (bijvoorbeeld) 60%, in combinatie met een inkomensafhankelijke ouderbijdrage²⁷. De vaste voet is dat deel van de rekening dat alle ouders tenminste vergoed krijgen. In een dergelijke financieringsstructuur blijft het prijsmechanisme (deels) intact en worden aanbieders nog steeds tot een zo scherp mogelijke prijsstelling geprikkeld, oftewel tot een prijsstelling die niet te veel afwijkt van het maximale uurtarief dat de overheid hanteert.
- 3) Aanbieders verplichten om voor lage inkomens standaard het maximale uurtarief te rekenen. Het verschil tussen het maximale uurtarief en het daadwerkelijke uurtarief zou dan toenemen met het huishoudinkomen. Omdat kindplaatsen voor lagere inkomensgroepen dan minder winstgevend zijn, vergt dit wel de afspraak dat aanbieders hiervoor gecompenseerd worden, bijvoorbeeld door rekening te houden met het verzorgingsgebied. Het verschil in dekking van een bepaalde kinderopvangorganisatie in hoge en lage inkomens kan worden gecompenseerd door een vereveningsfonds.

Vooralsnog lijkt het verstandig om te starten met de tweede optie, want die is het eenvoudigst en snelst uit te voeren. Optie 1 vergt nadere regelgeving om de markt te sturen, optie 3 vergt een diepgaandere uitwerking. Optie 2 is niet wat het Hoofdlijnenakkoord voorstelt, maar opties 1 en 3 zijn zeer ingrijpend voor de governance in de sector. Deze zouden alsnog ingezet kunnen worden als optie 2 onvoldoende effect blijkt te sorteren. Aandacht voor de betaalbaarheid van kinderopvang in een nieuw stelsel is cruciaal, dus er zijn hoe dan ook aanvullende maatregelen nodig.

Het Hoofdlijnenakkoord stelt voor de jaarlijkse indexering voor het maximale uurtarief in 2026 te schrappen. De kosten van de kinderopvang lopen echter wel door. Dat betekent dus óf inboeten op de kwaliteit óf inboeten op de betaalbaarheid voor ouders met name in de laagste inkomensgroepen. Met meer dan 200 reacties op de internetconsultatie²⁸ wijst de sector op deze risico's. Het nieuwe stelsel vergt uiteraard blijvend een tarief dat past bij de kwaliteit die de sector geacht wordt (en wil) bieden.

Kinderopvang voor werkende ouders

Kinderopvang is goed voor kinderen, maar ook voor ouders en, breder, de Nederlandse economie, want kinderopvang zorgt ervoor dat ouders zorg en werk

kunnen combineren en dus (meer) kunnen werken. De huidige personeelstekorten in allerlei sectoren benadrukken het belang van een goed functionerende kinderopvanginfrastructuur. De druk op ouders is hoog, stelt De Staat van het Gezin²⁹. Nederland heeft behoefte aan modern gezinsbeleid waar kinderopvang onlosmakelijk deel van uitmaakt.

Werkgevers dragen daaraan bij door een deel van de financiering van de kinderopvang op zich te nemen. CPB en SCP hebben eerder gereflecteerd op de voorgenomen stelselwijziging van de kinderopvang. De gevolgen hiervan op de arbeidsparticipatie lijken in de huidige vormgeving beperkt³⁰. SCP en CPB sommen een aantal voorwaarden op waar de kinderopvang aan moet voldoen om de arbeidsparticipatie te bevorderen. Het gaat dan om betaalbaarheid, eenvoud, betrouwbaarheid, kwaliteit en toegankelijkheid. Voorwaarden die in onderhavig advies zijn uitgewerkt. SCP en CPB concluderen verder dat het verleggen van de focus van het kinderopvangstelsel van arbeidsparticipatie naar de ontwikkeling van kinderen voor de hand ligt.

Kinderopvang kan overigens ook niet-werkende ouders over de streep trekken om stappen op de maatschappelijke ladder te zetten. Bevorder arbeidsdeelname door de kinderopvang voor iedere ouder te garanderen, daarmee stimuleer je dat ouders van kinderen die nu níét werken aan de slag kunnen gaan.³¹

Demografie

Met de demografische ontwikkelingen in Nederland en de daarmee gepaard gaande personeelstekorten³² moet iedereen die wil werken of die meer uren wil werken gefaciliteerd worden. De aandacht voor demografie neemt de laatste jaren snel in aandacht toe. De Staatscommissie Demografische ontwikkeling 2050 stelde het rapport *Gematigde groei op*. Deze commissie gaat ervanuit dat een hoger kindertal knelpunten zoals arbeidsmarkttekorten de komende decennia niet kan oplossen. Wel wijst ze op het belang drempels weg te nemen: "Er zijn hier twee gerichte aangrijpingspunten: ten eerste het versterken van de kwaliteit en toegankelijkheid van de kinderopvang in samenhang met de eerste fase van het primair onderwijs, en ten tweede gerichte inkomensondersteuning voor gezinnen met jonge kinderen in de laagste inkomensgroepen."

4) Uitgangspunt 2: Hoge kwaliteit

Kinderopvang is goed voor de ontwikkeling van kinderen, mits de kinderopvang van hoge kwaliteit is. Kinderopvang kan dan een waardevolle toevoeging zijn op de thuissituatie van kinderen. Kwaliteit is cruciaal; kinderopvang van slechte kwaliteit kan zelfs nadelig uitpakken voor de ontwikkeling van kinderen.

Kwaliteit kent meerdere dimensies, die onderling samenhangen: de structurele kwaliteit, de proceskwaliteit, de curriculumkwaliteit en de systeemkwaliteit. Voor het welzijn en de ontwikkeling van kinderen is vooral de proceskwaliteit van belang. Het gaat daarbij om de kwaliteit van de dagelijkse sociale interacties van kinderen met pedagogisch professionals, met andere kinderen en met de materiële omgeving.³³ Het is belangrijk dat kinderen zich daarbij emotioneel veilig en ondersteund voelen en gestimuleerd worden in hun brede ontwikkeling. Onderzoek laat duurzame effecten zien van hoge proceskwaliteit van de voorschoolse kinderopvang op de kindontwikkeling tot en met de middelbare school³⁴. Ook de inhoud van de ervaringen van kinderen, de curriculumkwaliteit, is van belang voor de kennis, vaardigheden en attitudes die kinderen ontwikkelen. Andere kwaliteitsaspecten zijn belangrijke randvoorwaarden voor een goede proceskwaliteit.

Organisatiekenmerken dragen indirect bij aan de proceskwaliteit, onder meer via een hoog niveau van welzijn en grote betrokkenheid van medewerkers. Ook het gebruik van zelfevaluatie-instrumenten als vorm van interne kwaliteitsmonitoring kan hierin een belangrijke rol spelen. Structurele kenmerken hebben vooral betrekking op eisen uit de wet- en regelgeving zoals de ratio tussen het aantal kinderen en medewerkers op de groep (BKR) en de groepsgrootte.³⁵

Inclusie en diversiteit

Hoge kwaliteit betekent ook dat kinderopvang echt toegankelijk is voor alle kinderen, ongeacht hun specifieke behoeften, beperkingen of achtergrond. Inclusie zorgt ervoor dat alle kinderen dezelfde mogelijkheden hebben om zich te ontwikkelen. Een inclusieve kinderopvangomgeving opent deuren naar mogelijkheden voor kind, gezin en samenleving die anders misschien gesloten zouden blijven. Kinderen een veilige en vertrouwde plek geven, wat ook hun achtergrond is, en zorgen dat ze goed kunnen meedoen in de maatschappij, draagt bij aan sociale cohesie en socialisatie³⁶. Internationale richtlijnen³⁷ benadrukken de urgentie en het belang van inclusie in onze kinderopvang. De unieke groepscontext van de kinderopvang – en de stimulering door professionals – biedt zelfs een uitgelezen kans om kinderen kennis te laten maken en te leren omgaan met inclusie en diversiteit om zo een gevoel van groepsverbondenheid te creëren. Verdere professionalisering gericht op diversiteit

en inclusie zou daar nog meer aan bijdragen. Kinderopvang kan, samen met het primair onderwijs, een belangrijke bijdrage leveren aan het bevorderen van de ontmoeting tussen kinderen én tussen ouders. Een integraal en inclusief aanbod zou het uitgangspunt moeten zijn, waarbij het herkennen en tegengaan van segregatie van doorslaggevend belang is³⁸. Zo draagt kinderopvang bij aan een tolerant en inclusief beeld van kinderen, de volwassenen en de maatschappij in haar geheel. De opdracht is dus het nieuwe stelsel zo in te richten dat de kinderopvang deze belofte waar kan maken.

Samenwerking met partners

Ook samenwerking bepaalt de kwaliteit van de kinderopvang. Het bijdragen aan de ontwikkeling van een heel divers palet aan kinderen kan in de kinderopvang namelijk alleen vorm krijgen in samenwerking met iedereen die met het kind in verbinding staat, zoals jeugd(gezondheids)zorg, jeugdhulp, zorg, welzijnswerk, scholen, organisaties voor sport, cultuur en allerlei andere voorzieningen in de wijk³⁹. Deze partijen zijn niet eenvoudig samen te brengen rond kinderen in de kinderopvang. Het pedagogische landschap voor het jonge kind is gefragmenteerd met veel afzonderlijke voorzieningen en individuele deskundigen met expertise. Het is een grote opgave om die samenhang te verbeteren. Een belangrijk sleutelwoord daarbij is interprofessionele samenwerking. Interprofessionele samenwerking versterkt teams 'rondom het kind'; teams die soms voor grote uitdagingen staan in hun dagelijkse werk. Recent onderzoek⁴⁰ laat bovendien zien dat er een serieuze groei is van kinderen op de groep die extra aandacht vragen van de pedagogisch medewerkers. Samenwerking tussen professionals – elk met hun eigen expertise – draagt bij aan doorgaande lijnen voor kinderen, verbindt gescheiden werelden, effent doorgaande ontwikkelpaden en steunt gezinnen met jonge kinderen in een cruciale levensfase. Kinderen krijgen zo kind-nabije zorg, op de plek waar kind en ouders zich vertrouwd voelen. Dat er meer samenhang nodig is, geldt ook voor de relatie tussen kinderopvang en onderwijs. Nederland neemt wat die samenwerking betreft in Europees opzicht een bijzondere positie in omdat hier relatief weinig integratie is tussen het kinderopvang- en het onderwijsstelsel.⁴¹

Op gemeentelijk niveau staat de ketensamenwerking tussen alle belangrijke partners momenteel onder grote druk, als gevolg van de tekorten in de gemeentelijke financiën en de tekorten en de wachtlijsten in de jeugdzorg. Mede daardoor zijn er steeds meer kinderen met een zorgbehoefte in de reguliere kinderopvang. Deze trend is vanuit inclusiviteit wenselijk is, maar stelt wel hoge eisen aan de groepsgerichte werkwijze binnen de kinderopvang. Dit vraagt om andere randvoorwaarden om kinderen in de kinderopvanggroep te kunnen bieden wat ze nodig hebben, bijvoorbeeld kleinere groepen of de (ambulante) inzet van jeugdzorgprofessionals.

5) Uitgangspunt 3:

Verantwoorde uitvoering en verantwoorde groei van de vraag

De kinderopvangtoeslagaffaire heeft laten zien hoe belangrijk het is om zorgvuldig te zijn bij het verder vormgeven van het kinderopvangstelsel. Het is een belangrijke opgave om te zorgen dat het nieuwe stelsel goed uitvoerbaar is voor ouders, kinderopvangorganisaties en de uitvoerder en een verantwoorde groei van de vraag kent.

Overzichtelijke financiering

Eén van de stappen uit het Hoofdpijnenakkoord is financiering rechtstreeks aan de kinderopvang. Dat maakt de financiering van kinderopvang voor ouders overzichtelijker en transparanter. Deze herziening verkleint de administratieve last voor ouders door deze bij de aanbieders van kinderopvang neer te leggen. De kinderopvangorganisaties worden, in plaats van de ouders, primair verantwoordelijk voor de administratie. Dat maakt een groot verschil: nu voeren ongeveer 600.000 huishoudens en ongeveer 2.500 kinderopvangorganisaties de kinderopvangadministratie, straks alleen de 2.500 kinderopvangorganisaties. Dat zal stress onder ouders doen afnemen. Bij de uitvoering moet echter wel rekening gehouden worden met enkele (complicerende) randvoorwaarden:

- Bij het verleggen van de subsidiestromen ontstaat debiteurenrisico. Door aanbieders direct een passend tarief te bieden en de eigen bijdrage zelf te innen, neemt de overheid dit debiteurenrisico op zich.
- Mochten de kosten van kinderopvang toch inkomensafhankelijk gemaakt worden, dan moet dat zo uitgewerkt worden dat kinderopvangorganisaties niet met inkomensgegevens van ouders hoeven te werken. Dat is omwille van de privacy niet toegestaan. De volgende optie, geïnspireerd op Van Rijn⁴², lost dit op: de overheid subsidieert de kinderopvangorganisatie tegen een passend uurtarief; de kinderopvangorganisatie geeft maandelijks het aantal gecontracteerde en gefactureerde uren per kind door aan de uitvoeringsorganisatie (gaat niet over de aanwezige uren). De uitvoeringsorganisaties vraagt aan ouders een eigen bijdrage op basis van dit aantal uren en het geschatte inkomen.
- Van belang is ook het proces goed uit te lijnen. In 2022 tuigde het Ministerie van SZW een greenfieldexercitie op om de uitwerking van het stelsel met de uitvoeringsorganisaties en de sector vorm te geven⁴³. Dat behoeft vervolg.

Het helder neerleggen van de verantwoordelijkheden en het betrekken van alle relevante partijen is daarbij een eerste noodzakelijke stap. De tweede noodzakelijke stap is een uitvoeringstoets voor de kinderopvangorganisaties en een zoektocht naar een uitvoeringsorganisatie. Met minder administratieve complexiteit, bijvoorbeeld door het loslaten van de arbeidseis, moet het mogelijk zijn de uitvoeringspuzzel te leggen.

Groeitempo managen door prioriteiten te stellen

Het soepel organiseren is één ding, het goed managen van de groei een ander. De verwachte groei in de vraag naar kinderopvang kan snel tot problemen leiden en vraagt om prioritering. Het Hoofdlijnenakkoord en het regeerprogramma gaan door op het beleid van het vorige kabinet. De voormalige Minister ging in haar Kamerbrief⁴⁴ van 15 september 2023 uit van een vraagtoename van 21% bij deze wijziging van de financiering. Als ook de arbeidseis wordt losgelaten resulteert dit in een additionele toename van de vraag met 7%. Uit de financiële bijlage bij het Hoofdlijnenakkoord⁴⁵ en uit de Miljoenennota blijkt dat het ingroeipad niet gewijzigd wordt. Dat betekent dat de operatie in 2027 voltooid zou moeten zijn.

Het effect van deze snelle groei kan problematisch zijn voor de kinderopvangorganisaties en voor de toegankelijkheid. Het *snel* goedkoper maken van de kinderopvang kan leiden tot een ‘infarct’ omdat de sector mogelijk niet snel genoeg kan anticiperen op de toenemende vraag met lange wachtlijsten tot gevolg. De recente Quickscan kinderopvang⁴⁶ van het FCB laat zien dat de arbeidstekorten in de kinderopvang enigszins lijken af te nemen of stabiliseren. De verbeteringen zijn echter niet van dien aard dat de te verwachten groei van de vraag probleemloos geabsorbeerd kan worden. Daarbij moet ook rekening gehouden worden met de huidige krappe vastgoedmarkt.

Redenerend vanuit de opvatting dat kinderopvang niet alleen een arbeidsmarktinstrument is, maar dat kinderopvang ook goed is voor de ontwikkeling van kinderen ligt een andere prioritering voor de hand. Juist kinderen van ouders met een lagere sociaaleconomische status hebben baat bij toegang tot het stelsel. Deze doelgroep zou dan ook als eerste toegang tot de beschikbare capaciteit moeten krijgen. Daarna kan de (groeierende) capaciteit ingezet worden om te voldoen aan de extra vraag van ouders die al gebruik maken van de kinderopvang. Dat betekent dat er gestart zou moeten worden met het laten vervallen van de arbeidseis. Als dat gebeurt vóórdat er toegewerkt wordt naar betere betaalbaarheid voor modale en hoge inkomens is het effect op de groei van de vraag relatief beperkt.

Vervolgens zou 'geleid' toegewerkt moeten worden naar betere betaalbaarheid voor alle ouders, steeds in tranches die een vraageffect hebben van naar verwachting ongeveer 5% (de omvang van deze tranches maken dat sector dit met personeel en locaties aan kan). Dit veronderstelt een ingroeipad van 4 à 6 jaar. Ieder jaar wordt gemeten in hoeverre de verwachte groei in de vraag wordt gematcht met de groei van het aanbod en kan het tempo naar boven of beneden worden bijgesteld.

Een helder punt aan de horizon

Bij dit alles is het buitengewoon belangrijk dat de Rijksoverheid vastlegt – in wetgeving of anderszins – wat het uiteindelijke doel is. De kinderopvang heeft een langetermijnperspectief nodig. Dat doel kan, als daarvoor wordt gekozen, een vergoedingspercentage van 96% zijn. Een ander percentage is ook voorstelbaar als gekozen wordt voor een alternatief met een inkomensafhankelijke bijdrage vanaf een hogere vaste voet – zie ook optie 2 bij uitgangspunt 1. Door het doel vast te leggen en het pad adaptief te maken krijgen ondernemers in de sector de gewenste helderheid die nodig is voor het maken langetermijnbeleid en voor het doen van investeringen in groei van zowel het aantal gebouwen als personeel. Onzekerheid over de te verwachte groei wordt weggenomen en daarmee een belangrijke remmende factor voor het investeren in groei van zowel het aantal gebouwen als personeel. Als ondernemers weten wat het uiteindelijke doel is én daarop kunnen blijven rekenen, kunnen zij daar met hun uitbreidingsplannen en -inspanningen naar toewerken, in een tempo dat de sector aan kan. Kinderopvang kan dan de springplank worden die Nederland verdient.

¹ Zie het kadertje over de Kinderopvangraad, ter aanvulling: Het manifest *Veranker de unieke expertise van de kinderopvang* (2019) en het Kinderopvangakkoord (2023) zijn basisdocumenten voor de Kinderopvangraad. Onder meer hier te vinden: <https://www.maatschappelijkekinderopvang.nl/nieuws/manifest-veranker-de-unieke-expertise-van-kinderopvang/> en hier: <https://kinderopvang.nl/nieuws/kinderopvangsector-slaat-handen-ineen-met-het-kinderopvangakkoord-voor-nieuwe-kabinet>

² Het aantal kinderen waar ouders kinderopvangtoeslag (KOT) voor krijgen ligt lager, omdat het aanbod van sommige peuters door gemeenten gefinancierd wordt. Gebruik KOT is hier te vinden: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/begrotingen/2023/09/19/xv-sociale-zaken-en-werkgelegenheid-rijksbegroting-2024>

³ Factsheet huisvesting Onderwijs en Kinderopvang, april 2024: <https://www.ruimte-ok.nl/nieuws/factsheet-huisvesting-voor-onderwijs-en-kinderopvang>.

⁴ Sectorrapport kinderopvang, jaarcijfers 2022, Waarborgfonds & Kenniscentrum Kinderopvang, december 2023. Hier te vinden: <https://www.waarborgfondskinderopvang.nl/nieuws/sectorrapport-kinderopvang-2023-online>

⁵ Raming 2024, uit: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/begrotingen/2023/09/19/xv-sociale-zaken-en-werkgelegenheid-rijksbegroting-2024>

⁶ Vierde kwartaal 2022: 131.900 https://www.kinderopvang-werkt.nl/sites/fcb_kinderopvang/files/2023-11/De-Staat-van-de-arbeidsmarkt-Kinderopvang-2023.pdf

⁷ Zie voetnoot 3.

⁸ Hier te vinden: <https://www.kabinetsformatie2023.nl/documenten/publicaties/2024/05/16/hoofdpijnenakkoord-tussen-de-fracties-van-pvv-vvd-nsc-en-bbb>.

⁹ Ter uitwerking heeft Minister van Gennip een zogenaamd greenfieldtraject gestart gevolgd door impactanalyses. Alle impactanalyses zijn hier te vinden:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/06/21/kamerbrief-impactanalyses-concept-stelselontwerp-financieringsstelsel-kinderopvang>, juni 2023

¹⁰ Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst, Coalitieakkoord 2021 – 2025

VVD, D66, CDA en ChristenUnie, december 2021. Hier te vinden: <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-f3cb0d9c-878b-4608-9f6a-8a2f6e24a410/pdf>. Later is de vergoeding van 95% opgehoogd naar 96%.

¹¹ Zie: <https://www.rijksoverheid.nl/regering/documenten/publicaties/2024/09/13/regeerprogramma-kabinet-schoof>

¹² Zie: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/prinsjesdag/miljoenennota-en-andere-officiële-stukken>

¹³ Kinderopvangakkoord, zie voetnoot 1

¹⁴ Zie onder meer: SER, *Gelijk goed van start uit 2016* (hier te vinden: <https://www.ser.nl/nl/Publicaties/gelijk-goed-van-start>) en SER, *Een kansrijke start voor alle kinderen uit 2021* (hier te vinden: <https://www.ser.nl/nl/Publicaties/kansrijke-start-kinderen>)

¹⁵ Huizen, T. van, en J. Plantenga (2018). Do children benefit from universal early childhood education and care? A meta-analysis of evidence from natural experiments. *Economics of Education Review*, 66, 206–222.

¹⁶ Early childcare arrangements and children's internalizing and externalizing symptoms: an individual participant data meta-analysis of six prospective birth cohorts in Europe, Barry, Katharine M. et al. *The Lancet Regional Health – Europe*, Volume 45, 101036. Hier te vinden: [https://www.thelancet.com/journals/lanep/article/PIIS2666-7762\(24\)00203-5/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanep/article/PIIS2666-7762(24)00203-5/fulltext)

¹⁷ Position paper Prof. Dr. P. Leseman, t.b.v. het rondetafelgesprek met de commissie SZW van de Tweede Kamer d.d. 22 november 2018.

¹⁸ R Durlak, J.A., Mahoney, J.L., Bohnert, A.M. et al. Developing and Improving After-School Programs to Enhance Youth's Personal Growth and Adjustment: A Special Issue of *AJCP. Am J Community Psychol* 45, 285–293 (2010).

<https://doi.org/10.1007/s10464-010-9298-9>; Lauer, P. A., Akiba, M., Wilkerson, S. B., Apthorp, H. S., Snow, D., & Martin-Glenn, M. L. (2006). Out-of-School-Time Programs: A Meta-Analysis of Effects for At-Risk Students. *Review of Educational Research*, 76(2), 275–313. <https://doi.org/10.3102/00346543076002275>; Christensen, K. M., Kremer, K.

P., Poon, C. Y. S., & Rhodes, J. E. (2023). A meta-analysis of the effects of after-school programmes among youth with marginalized identities. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 33(4), 882–913. <https://doi.org/10.1002/casp.2681>

¹⁹ Met wat aanvullende regelingen voor studerende ouders, sociaal medische indicatie etc.

²⁰ Impactanalyse uitvoerders, zie: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/06/21/bijlage-1-impactanalyse-uitvoerders-voor-concept-stelselontwerp-financieringsstelsel-kinderopvang>

²¹ Kamerbrief Van Gennip, Dijkgraaf, Paul en De Vries, d.d. 15 september 2023. Hier te vinden:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/09/15/kamerbrief-stand-van-zaken-herziening-financieringsstelsel-kinderopvang>

²² Voor kinderen van niet-werkende ouders bestaat er beperkte toegang via de gemeenten (peuteropvang en voorschoolse educatie). Voor kinderen in de basisschoolleeftijd is er een -beperkte- regeling via het programma School en Omgeving. Deze uren zijn niet dekkend voor ouders die kinderopvang nodig hebben om arbeid en zorg te combineren. Bij voorschoolse educatie betalen gemeenten vaak twee delen: 1) de vervanging van de KOT (de inkoop van de plek) en 2) een bijdrage aan de hogere kwaliteit.

²³ Nederland heeft nu ouderschapsverlof van 26 weken voor iedere ouder, maar slechts 15 weken hiervan zijn (deels) betaald. Uiteraard moet het voorstel van de Kinderopvangraad nader worden uitgewerkt. Als het verlof in plaats komt van baby-opvang, dan ligt het voor de hand dat het verlof in het eerste jaar door beide ouders worden opgenomen. Wat zijn daarvan de consequenties voor (de keuzevrijheid van) ouders?

²⁴ Bolhaar, J., F. Bucx, E. Jongen, A. Roeters en M. Vlieg (2023). Herziening financieringsstelsel kinderopvang. Maatschappelijke effecten van het voorgenomen kabinetsplan. Den Haag: Centraal Planbureau en Sociaal en Cultureel Planbureau.

Ook nu al is er bij veel aanbieders een fors verschil tussen het daadwerkelijk uurtarief dat aan ouders wordt gerekend en het maximale tarief waarvoor ouders toeslag ontvangen.

²⁵ Huizen, T. van, en J. Plantenga (2018). Do children benefit from universal early childhood education and care? A meta-analysis of evidence from natural experiments. *Economics of Education Review*, 66, 206–222.

²⁶ Plantenga, J., T. van Huizen en P. Leseman (2022) Het maatschappelijk belang van kinderopvang vereist prijsregulering. *ESB*, 107: 270–273.

²⁷ Rijn, J. van, J.H. van Dijk en J.J. van Dijk (2023). Inkomensafhankelijke ouderbijdrage beter dan kabinetsplan kinderopvang. *ESB* 108: 2–6.

²⁸ <https://www.internetconsultatie.nl/wijzigingvandedewetkinderopvanginverbandmethetnietindexerenvandemaximumuurprijs>

²⁹ Staat van het Gezin 2024, van Voor Werkende Ouders, zie: <https://www.voorwerkendeouders.nl/staat-van-het-gezin-2024/>

³⁰ Zie: Kennisnotitie Herziening Kinderopvangbeleid | Publicatie | Sociaal en Cultureel Planbureau (scp.nl).

³¹ Lancker, W. van, Bevorder arbeidsdeelname door de kinderopvang voor niet-werkenden de stimuleren, in *ESB*, dossier kinderopvang, *ESB* 108 (4527S), 23 november 2023, pag 18–19

³² Het rapport Gematigde Groei van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050, januari 2024, hier te vinden: <https://www.staatscommissie2050.nl/>

³³ In het kwaliteitsmodel van Riksen-Walraven (2004) wordt ook de interactie die kinderen hebben met de materiele omgeving benoemd als onderdeel van proceskwaliteit. Zie voor meer info:

<https://expertisecentrumkinderopvang.nl/bibliotheek/bronnen/pedagogische-kwaliteit-in-de-kinderopvang-doelstellingen-en-kwaliteitscriteria>

³⁴ Sluiter, R.M.V., Fekkes, M., & Fukkink, R.G. (2024). The Impact of Process Quality in Early Childhood Education and Care on Socio-Emotional Development: A Longitudinal Meta-analysis. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. Ulferts, H., Wolf, K. M., & Anders, Y. (2019). Impact of process quality in early childhood education and care on academic outcomes: Longitudinal meta-analysis. *Child Development*, 90(5), 1474–1489. <https://doi.org/10.1111/cdev.13296>

³⁵ In deze paragraaf is verder gebruik gemaakt van deze bronnen:

- Deming, D. (2009). Early childhood intervention and life-cycle skill development: Evidence from Head Start. *American Economic Journal: Applied Economics*, 1(3), 111–134. <https://doi.org/10.1257/app.1.3.111>
- Garca, J. L., Heckman, J. J., Leaf, D. E., & Prados, M. J. (2020). Quantifying the life-cycle benefits of an influential early-childhood program. *Journal of Political Economy*, 128(7), 2502–2540. <https://doi.org/10.1086/705718>
- Li Grining, C., Raver, C. C., Champion, K., Sardin, L., Metzger, M., & Jones, S. M. (2010). Understanding and improving classroom emotional climate and behavior management in the “real world”: The role of

-
- head start teachers' psychosocial stressors. *Early Education and Development*, 21, 65-94. <https://doi.org/10.1080/10409280902783509>
- Melhuish, E., K. Ereky-Stevens, P. Leseman et al. (2015) A review of research on the effects of Early Childhood Education and Care (ECEC) upon child development. CARE-project deliverable D4.1. Department of Education, University of Oxford. Artikel te lezen op: https://ecec-care.org/fileadmin/careproject/Publications/reports/CARE_WP4_D4_1_review_of_effects_of_ecec.pdf
 - Thomason, A. C., & La Paro, K. M. (2013). Teachers' commitment to the field and teacher-child interactions in center-based child care for toddlers and three-year-olds. *Early Childhood Education Journal*, 41, 227-234. <https://doi.org/10.1007/s10643-012-0539-4>
 - Werf van der, W.M., Slot, P.L., Kenis, P.N., Leseman (2020). Hybrid organisations in the Dutch ECEC privatized and harmonized systems: relations with quality of education and care. *Early Childhood Research Quarterly*, 53, 136-150.
- ³⁶ Eijkholt, C. (2022). Children's rights and citizenship: A perspective for inclusive and democratic education and care for young children. Zie: https://www.globalacademicpress.com/ebooks/christel_barbara_eijkholt/
- ³⁷ Zie: https://wetten.overheid.nl/BWBV0004045/2016-07-14#Verdrag_2
- European Commission (2018). Monitoring the Quality of Early Childhood Education and Care – Complementing the 2014 ECEC Quality Framework proposal with indicators. European Commission. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/825252b4-3ec6-11e8-b5fe-01aa75ed71a1>
- Bartolo, P. A., Kyriazopoulou, M., Björck-Åkesson, E., & Giné, C. (2019). An adapted ecosystem model for inclusive early childhood education: A qualitative cross European study. *International Journal of School & Educational Psychology*, 9(1), 1-13. <https://doi.org/10.1080/21683603.2019.1637311>
- ³⁸ Slot, P. & Leseman, P. (2019), *Investeren in kinderen van 0-12 jaar, Bevindingen uit de wetenschap, een uitgave van PACT voor Kindcentra*. En zie het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind (1989) en de VN-Conventie inzake de Rechten van Personen met een Handicap (2006)
- ³⁹ Fukkink, R. G., & van Verseveld, M. (2019). Inclusive early childhood education and care: a longitudinal study into the growth of interprofessional collaboration. *Journal of Interprofessional Care*, 34(3), 362-372. <https://doi.org/10.1080/13561820.2019.1650731>; Fukkink, R., & Lalihatu, E. (2020). A Realist Synthesis of Interprofessional Collaboration in the Early Years; Becoming familiar with other professionals. *International Journal of Integrated Care*, 20(3), art16. <https://doi.org/10.5334/ijic.5482>
- ⁴⁰ Synhaeve, M., Berkhout, B., Verbeek, W., Bakker, A.-F., & Hakkennes, T. (2023). Druk op de keten. Berenschot. Zie: <https://www.berenschot.nl/media/jnmdfo5j/rapport-druk-op-de-keten-berenschot.pdf>
- ⁴¹ European Commission/EACEA/Eurydice/Eurostat (2014). Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe. Publications Office of the European Union. Retrieved from [Eurydice Brief: Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe \(europa.eu\)](https://eurydice.eu/Key-Data-on-Early-Childhood-Education-and-Care-in-Europe)
- ⁴² Van Rijn, J., J.H. van Dijk, J.J. van Dijk (2023) *Inkomensafhankelijke ouderbijdrage beter dan kabinetsplan kinderopvang*. *ESB* 108(4827s): 60-65.
- ⁴³ Zie voetnoot 9.
- ⁴⁴ Zie voetnoot 21.
- ⁴⁵ <https://www.kabinetsformatie2023.nl/binaries/kabinetsformatie/documenten/publicaties/2024/05/16/budgettaire-bijlage-hoofdlijnenakkoord/Budgettaire+bijlage+hoofdlijnenakkoord+15+mei+2024.pdf>
- ⁴⁶ Mei 2024, https://www.kinderopvang-werkt.nl/sites/fcb_kinderopvang/files/2023-12/Quicksan-kinderopvang-arbeidsmarktontwikkelingen-november-2023.pdf

Kinderopvang: een springplank naar een betere toekomst

Kinderopvangraad
info@kinderopvangraad.nl

www.kinderopvangraad.nl